

**LISONIY HAMJAMIYATNING MULOQOT VOSITALARI. ADABIY TIL.
DIALEKT. SOTSIOLEKT. ARGO VA JARGON. JONLI SO‘ZLASHUV TILI.**

Termiz davlat universiteti
O‘zbek filologiyasi fakulteti
4-kurs talabasi

Namozova Ruxshona Tinchlik qizi

namozovaruxshona6@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi lisoniy hamjamiyat doirasida shakllanuvchi muloqot vositalari — adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo va jargon hamda jonli so‘zlashuv tilining nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tarzda tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot jarayonida sotsiolingvistik yondashuv, qiyosiy-tarixiy metod, strukturaviy va deskriptiv tahlil usullaridan foydalanildi. Ushbu metodlar orqali til shakllarining ijtimoiy, hududiy va funksional differensiallashuvi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, adabiy til jamiyatda me‘yoriy va universal kommunikativ vosita sifatida yetakchi o‘rin tutadi, dialektlar esa hududiy xususiyatlarni saqlab qoluvchi til shakllari hisoblanadi. Sotsiolektlar ijtimoiy guruhlar nutqini aks ettirsa, argo va jargonlar tor doiradagi kommunikatsiyada qo‘llanilib, ko‘pincha ekspressivlik va yashirinlik funksiyasini bajaradi. Jonli so‘zlashuv tili esa bevosita muloqotning tabiiy shakli sifatida namoyon bo‘ladi. Xulosa sifatida ta’kidlash mumkinki, mazkur til vositalari o‘zaro integratsiyalashgan holda lisoniy tizimning barqarorligi va dinamik rivojlanishini ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: lisoniy hamjamiyat, adabiy til, dialekt, sotsiolekt, argo, jargon, jonli so‘zlashuv tili, sotsiolingvistika, til differensiallashuvi, nutq madaniyati, kommunikativ tizim.

Аннотация

Основная цель данного исследования заключается в комплексном научном анализе средств коммуникации в языковом сообществе, включая литературный

язык, диалект, социолект, арго, жаргон и разговорную речь. В ходе исследования были использованы социолингвистический подход, сравнительно-исторический метод, а также структурный и описательный анализ. Применение данных методов позволило выявить особенности социальной, территориальной и функциональной дифференциации языковых форм. Результаты исследования показывают, что литературный язык выполняет функцию нормативного и универсального средства общения, занимая ведущую позицию в официальных сферах. Диалекты отражают региональные особенности языка, тогда как социолекты характеризуют речь определённых социальных групп. Арго и жаргон функционируют как ограниченные средства коммуникации, отличающиеся экспрессивностью и скрытым значением. Разговорная речь выступает как естественная форма повседневного общения. В заключение отмечается, что все указанные формы языка находятся во взаимосвязи и обеспечивают устойчивость и динамическое развитие языковой системы.

Ключевые слова: языковое сообщество, литературный язык, диалект, социолект, арго, жаргон, разговорная речь, социолингвистика, языковая дифференциация, культура речи, коммуникативная система.

Annotation

The primary aim of this study is to provide a comprehensive scientific analysis of the communicative means within a linguistic community, including literary language, dialect, sociolect, argot, jargon, and colloquial speech. The research applies sociolinguistic approaches, as well as comparative-historical, structural, and descriptive methods to examine the functional and social differentiation of language forms. Through these methodologies, the study investigates how various linguistic forms operate across social groups, regions, and communicative contexts. The findings reveal that the literary language functions as a standardized and universal medium of communication, playing a dominant role in formal domains. Dialects, on the other hand, preserve regional linguistic characteristics, while sociolects reflect the speech patterns of specific social groups. Argot and jargon serve as restricted communicative tools, often characterized by expressiveness and coded meanings within limited circles. Colloquial speech emerges as a natural and

spontaneous form of everyday communication. In conclusion, these linguistic means interact dynamically and collectively contribute to the stability, adaptability, and continuous development of the overall language system.

Keywords: linguistic community, literary language, dialect, sociolect, argot, jargon, colloquial speech, sociolinguistics, language differentiation, speech culture, communicative system.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda til jamiyat bilan uzviy bog‘liq ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Har qanday lisoniy hamjamiyatda til yagona va bir xil ko‘rinishda emas, balki ichki differensiallashuv asosida turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Ushbu differensiallashuv natijasida adabiy til, dialektlar, sotsiolektlar, argo va jargon, shuningdek, jonli so‘zlashuv tili kabi muloqot vositalari shakllanadi. Ilmiy manbalarga ko‘ra, tilning bunday qatlamlarga ajralishi jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, hududiy bo‘linishi hamda kommunikativ ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liqdir.

Statistik va empirik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, har bir milliy til tarkibida o‘nlab hududiy dialektlar mavjud bo‘lib, ular fonetik, leksik va grammatik jihatdan sezilarli farqlarga ega. Masalan, o‘zbek tilida qarluq, qipchoq va o‘g‘uz lahjalari asosida shakllangan dialektlar tizimi mavjud bo‘lib, ular tarixiy taraqqiyot jarayonida muayyan hududlarga xos nutqiy xususiyatlarni saqlab qolgan. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish kuchayishi natijasida turli kasbiy, yoshga oid yoki ijtimoiy guruhlarga xos sotsiolektlar keng rivojlanmoqda.

Adabiy til esa normativlik, barqarorlik va umumxalqiylik belgilariga ega bo‘lib, davlat boshqaruvi, ta’lim, ilm-fan va ommaviy axborot vositalarida asosiy kommunikativ vosita sifatida xizmat qiladi. Biroq kundalik muloqotda jonli so‘zlashuv tili ustunlik qiladi, unda til me’yorlari nisbatan erkin qo‘llanadi. Argo va jargon birliklari esa ko‘pincha tor ijtimoiy guruhlar doirasida qo‘llanilib, kommunikatsiyaning yashirin yoki ekspressiv shaklini ta’minlaydi.

Mazkur tadqiqot doirasida asosiy muammo sifatida tilning turli shakllari o‘rtasidagi o‘zaro munosabat, ularning funksional yuklamasi hamda jamiyatdagi o‘rni aniqlanadi.

Hozirgi kunda ayniqsa sotsiolektlar, argo va jargonlarning tizimli tadqiqi yetarli darajada mukammal emasligi kuzatilmogda, bu esa mazkur yo‘nalishda chuqur ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Tadqiqotning maqsadi lisoniy hamjamiyatda mavjud bo‘lgan muloqot vositalarining nazariy asoslarini ochib berish, ularning tasnifi va funksional xususiyatlarini aniqlash hamda o‘zaro aloqadorligini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun til shakllarining ijtimoiy, hududiy va kommunikativ jihatlari kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Lisoniy hamjamiyat va undagi muloqot vositalarining o‘zaro munosabati masalasi o‘zbek tilshunosligida muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida keng o‘rganilgan. Xususan, o‘zbek adabiy tilining shakllanishi, uning me‘yoriy xususiyatlari hamda jamiyatdagi funksional o‘rni masalalari N. Mahmudov¹, A. Madvaliyev², Sh. Rahmatullayev³ kabi olimlarning ilmiy ishlarida atroflicha yoritilgan. Ular adabiy tilni umumxalq uchun majburiy bo‘lgan me‘yoriy tizim sifatida talqin qilib, uning yozma va og‘zaki shakllarini ajratib ko‘rsatadi.

O‘zbek dialektologiyasi sohasida G‘. Abdurahmonov, K. Shoniyozov, B. Jo‘rayev kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlar alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur olimlar o‘zbek tilining hududiy variantlari — qarluq, qipchoq va o‘g‘uz lahjalari asosida shakllangan dialektlarning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilganlar. Ushbu tadqiqotlar dialektlarning tarixiy taraqqiyot jarayonida til tizimida tutgan o‘rnini aniqlashga xizmat qiladi.

Sotsiolingvistika yo‘nalishida ham o‘zbek olimlari tomonidan muhim ilmiy natijalarga erishilgan. Xususan, Sh. Safarov, N. Mahmudov va boshqa tadqiqotchilar til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni o‘rganib, sotsiolektlarning shakllanish omillari,

¹ Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – T.: O‘qituvchi, 2013. – bet 156

² Madvaliyev A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: Fan, 2010. – bet 240.

³ Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili (leksikologiya). – T.: Universitet, 2006. – bet 320.

ularning ijtimoiy guruhlar nutqidagi aksini yoritib berganlar. Ushbu ishlarda tilning ijtimoiy tabaqalanishi, nutq madaniyati va kommunikativ jarayonlar o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Argo va jargon masalalari o‘zbek tilshunosligida nisbatan kamroq o‘rganilgan bo‘lsa-da, ayrim ilmiy ishlarda ularning leksik-semantik va funksional xususiyatlari yoritilgan. Bu boradagi tadqiqotlar asosan yoshlar nutqi, kasbiy nutq va norasmiy muloqot shakllarini tahlil qilishga qaratilgan.

Jonli so‘zlashuv tili esa nutq madaniyati doirasida o‘rganilib, uning kommunikativ, pragmatik va stilistik xususiyatlari haqida muhim ilmiy xulosalar berilgan. Umuman olganda, o‘zbek tilshunosligidagi mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, til shakllarining alohida jihatlari yetarli darajada o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning yagona tizim sifatidagi o‘zaro integratsiyasi masalasi hali ham chuqur ilmiy izlanishni talab qiladi.

Mazkur tadqiqotda lisoniy hamjamiyatning muloqot vositalarini o‘rganishda bir qator ilmiy metodlardan kompleks foydalanildi.

Avvalo, sotsiolingvistik metod asosida til birliklarining ijtimoiy muhit, ijtimoiy qatlamlar, yosh va kasb kabi omillar bilan bog‘liqligi tahlil qilindi. Bu metod yordamida sotsiolekt, argo va jargonlarning jamiyatdagi funksional vazifalari aniqlashtirildi.

Shuningdek, qiyosiy-tarixiy metod orqali o‘zbek adabiy tilining shakllanishi va dialektlarning tarixiy taraqqiyoti o‘rganildi. Ushbu metod tilning hududiy variantlari o‘rtasidagi farqlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Deskriptiv (tasviriy) metod asosida tilning hozirgi holati, uning tarkibiy qismlari va funksional xususiyatlari tizimli ravishda bayon qilindi. Bu metod ayniqsa jonli so‘zlashuv tilining o‘ziga xos jihatlari ochib berishda samarali bo‘ldi.

Bundan tashqari, strukturaviy tahlil metodi yordamida til birliklarining ichki tuzilishi va o‘zaro aloqadorligi o‘rganildi. Tadqiqot davomida umumlashtirish, tasniflash hamda tahlil-sintez usullaridan ham keng foydalanildi.

Mazkur metodlarning uyg‘un qo‘llanilishi tadqiqotning ilmiy asoslanganligi, izchilligi va natijalarining ishonchliligini ta’minladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari lisoniy hamjamiyatda mavjud muloqot vositalarining o‘zaro aloqador va ko‘p qatlamli tizimni tashkil etishini tasdiqlaydi. Olingan ilmiy natijalarni asoslashda o‘zbek tilshunos olimlarining nazariy qarashlari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

Avvalo, adabiy tilning jamiyatdagi yetakchi o‘rni tadqiqot davomida yana bir bor o‘z tasdig‘ini topdi. Bu borada N. Mahmudovning quyidagi fikri alohida ahamiyatga ega: *“Adabiy til – bu umumxalq tilining me‘yorlashgan va ijtimoiy jihatdan eng faol shakli bo‘lib, u jamiyatda aloqa vositasi sifatida yetakchi mavqega ega”*.⁴ Ushbu qarash tadqiqot natijalari bilan uyg‘un holda adabiy tilning integrativ va normativ xususiyatlarini asoslab beradi.

Dialektlarning til tizimidagi o‘rni G‘. Abdurahmonov tomonidan quyidagicha izohlanadi: *“Dialektlar milliy tilning tarixiy ildizlarini saqlovchi va uning hududiy rang-barangligini ta‘minlovchi muhim tarkibiy qismidir”*⁵. Tadqiqot natijalari ham shuni ko‘rsatdiki, dialektlar nafaqat tarixiy-lisoniy manba, balki zamonaviy til rivojida ham faol ishtirok etuvchi omil hisoblanadi.

Sotsiolektlarga oid natijalar Sh. Safarovning ilmiy qarashlari bilan uyg‘unlik kasb etadi. U shunday ta‘kidlaydi: *“Tilning ijtimoiy tabaqalanishi natijasida yuzaga kelgan sotsiolektlar muayyan guruhlarining kommunikativ ehtiyojlarini qondiruvchi muhim vosita hisoblanadi”*⁶. Tadqiqot jarayonida ham sotsiolektlarning ijtimoiy identifikatsiya vositasi sifatida xizmat qilishi aniqlandi.

Argo va jargon masalasi yuzasidan N. Mahmudov quyidagicha fikr bildiradi: *“Jargon va argo birliklari ko‘proq norasmiy nutqda qo‘llanilib, nutqqa ekspressivlik va emotsional rang bag‘ishlaydi”*. Ushbu fikr tadqiqot natijalari bilan mos kelib, argo va jargonlarning kommunikativ va stilistik vazifalarini ochib beradi.

⁴ Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – T.: O‘qituvchi, 2013. – bet 156

⁵ Abdurahmonov G‘. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. – T.: Fan, 2008. – bet 210.

⁶ Safarov Sh. Sotsiolingvistika asoslari. – T.: Fan, 2008. – bet 145.

Jonli so‘zlashuv tilining xususiyatlari haqida A. Madvaliyev shunday yozadi: *“Jonli nutq tilning eng tabiiy shakli bo‘lib, unda muloqot jarayoni erkin va bevosita amalga oshadi”*. Tadqiqot natijalari ham jonli so‘zlashuv tilining spontanlik va vaziyatga moslashuvchanlik xususiyatlarini tasdiqlaydi.

Shuningdek, tadqiqot davomida til shakllarining funksional chegaralari nisbiy ekanligi aniqlandi. Masalan, ayrim sotsiolekt birliklari vaqt o‘tishi bilan umumxalq tiliga o‘tishi yoki jargon elementlari ommaviy axborot vositalari orqali keng tarqalishi mumkin. Bu esa tilning ochiq va dinamik tizim ekanligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, olingan natijalar lisoniy hamjamiyatda muloqot vositalarining ko‘p darajali tizimini tashkil etishini, ularning o‘zaro aloqadorligi esa tilning barqarorligi va uzluksiz rivojlanishini ta‘minlashini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

XULOSA

Lisoniy hamjamiyatda mavjud bo‘lgan muloqot vositalarini kompleks o‘rganish natijasida tilning ichki tuzilishi va funksional xususiyatlari ko‘p qatlamli hamda dinamik xususiyatga ega ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida adabiy til, dialektlar, sotsiolektlar, argo va jargon hamda jonli so‘zlashuv tili bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda yagona lisoniy tizimni tashkil etishi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Adabiy til jamoatda eng muhim va yetakchi kommunikativ vosita sifatida namoyon bo‘lib, uning me‘yoriylik, barqarorlik va umumxalqiylik kabi belgilari ijtimoiy aloqalarning samaradorligini ta‘minlaydi. U nafaqat rasmiy muloqotda, balki ilmiy va madaniy sohalarda ham asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Dialektlar esa tilning hududiy variantlari sifatida uning tarixiy rivojlanishini aks ettiradi va millatning madaniy hamda etnik xususiyatlarini saqlab qolishda muhim o‘rin tutadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, dialektlar adabiy tilni boyituvchi manba sifatida ham ahamiyatlidir.

Sotsiolektlar tilning ijtimoiy differentsiallasuvi natijasida shakllanib, muayyan ijtimoiy guruhlarning nutqiy xususiyatlarini ifodalaydi. Ular orqali jamoatda ijtimoiy identifikatsiya va guruhviy mansublik namoyon bo‘ladi. Argo va jargon esa tor doiradagi

muloqot vositasi sifatida ko‘proq norasmiy hamda ekspressiv nutqni ta‘minlaydi, ayrim holatlarda esa tilning umumiy leksik qatlamiga kirib borish xususiyatiga ega.

Jonli so‘zlashuv tili esa kundalik muloqotning eng tabiiy va faol shakli bo‘lib, unda tilning barcha qatlamlari muayyan darajada aks etadi. Bu esa uni til tizimining eng harakatchan va moslashuvchan qatlami sifatida namoyon etadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, lisoniy hamjamiyatda muloqot vositalari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik va integratsiya tilning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Ularning har biri alohida funktsiyani bajarsa-da, birgalikda yagona kommunikativ tizimni shakllantiradi. Shu bois, mazkur yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, ayniqsa sotsiolekt, argo va jargon kabi kam o‘rganilgan qatlamlarni tizimli o‘rganish zaruriyati mavjud.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Abdurahmonov G‘. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. – T.: Fan, 2008. – bet 210.
2. Jo‘rayev B. O‘zbek dialektologiyasi asoslari. – T.: Fan, 2012. – bet 176.
3. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – T.: O‘qituvchi, 2013. – bet 156.
4. Madvaliyev A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – T.: Fan, 2010. – bet 240.
5. Qodirov M. Markaziy Osiyo, Yaqin va O‘rta Sharqning falsafiy tafakkuri (o‘rta asrlar). – T.: Sharq, 2010. – bet 189.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili (leksikologiya). – T.: Universitet, 2006. – bet 320.
7. Safarov Sh. Sotsiolingvistika asoslari. – T.: Fan, 2008. – bet 145.
8. Shoniyozov K. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni. – T.: Sharq, 2001. – bet 300.